

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ШАХС ҲАЁТИЙ ПОЗИЦИЯСИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОЙ ЎЗГАРИШЛАР БИЛАН АЛОҚАДОРЛИГИ

Санжар Тошпулатович Маматкулов

Жиззах давлат педагогика институти катта ўқитувчиси

1984sanjar@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада глобаллашув шароитида шахсининг ҳаётий позицияси шаклланишига таъсир этаётган деструктив ўзгаришлар тадқиқ этилади. Бунда глобаллашувнинг мазмун-моҳияти, сабаб ва оқибатларига аниқлик киритилиб, унинг шахс дунёқараши ҳамда ҳаётий позициясини белгиловчи детерминантлик хусусияти очиб берилади. Шунингдек, глобаллашувнинг иқтисодий, маданий ва мафкуравий хусусиялари маданий-антропологик жиҳатдан таҳлил этилади ҳамда уларнинг қадриятлар ва эътиқодлар тизимига таъсири ўрганилади. Мақолада антиглобалистик жараёнлар, хусусан коронавирус пандемияси шароитида ижтимоий қадриятлар тизимида юзага келаётган ўзгаришларнинг шахс ҳаётий позициясига таъсири ҳам баҳоланади.

Калит сўзлар: глобаллашув, капитализм, унификация, стандартлашув, ҳаётий позиция, дунёқараш, пандемия, мафкура, қадрият, эътиқод.

ABSTRACT

The article deals with destructive changes that affect the formation of a person's life position in the context of globalization. At the same time, the essence, causes and consequences of globalization are clarified, a determinant feature is revealed that determines the worldview and life position of the individual. It also analyzes the economic, cultural and ideological features of globalization from a cultural and anthropological point of view and examines their impact on the system of values and beliefs. The article also assesses the impact of anti-globalism processes, especially changes in the system of social values in the context of the coronavirus pandemic, on the life position of person's.

Keywords: globalization, capitalism, unification, standardization, life position, worldview, pandemic, ideology, value, belief.

КИРИШ

Инсоннинг ижтимоий муносабатлардаги иштирокини белгилаб берувчи, унинг ўзига ҳос маънавий қиёфасини акс эттириб, бутун фаолиятига раҳбарлик қилувчи хусусияти – унинг ҳаётий позициясидир. Инсон ижтимоий муносабатларнинг ҳам объекти, ҳам субъекти сифатида шаклланиш жараёнида муайян ҳаётий позицияга эга бўлади. Субъективликнинг объективлик асосида шаклланиши, ўз навбатида субъективликнинг объективлик томон кириб бориши қонуниятли жараён бўлиб, шахснинг онги ҳамда дунёқарашининг ташқи воқеълик билан диалектик алоқадорлигида рўй беради. Ташқи воқеъликнинг ўзгариб бориши шахс дунёқарашини ҳам акс этиб, унинг ҳаётий қадриятлари, эътиқодлари ва принциплари қарор топишининг детерминантлари сифатида намоён бўлади.

Ташқи воқеълик шахснинг ҳаётий позициясини, унинг маънавий асоси бўлган дунёқарашини шакллантирувчи куч экан, демак объектив ижтимоий шарт-шароитлардаги ўзгаришлар моҳиятини, уларнинг йўналишлари ҳамда шахснинг ҳаётий позициясига, дунёқарашлик асосларига таъсирини тадқиқ этиш ниҳоятда муҳимдир. Бу ижтимоий ўзгаришларнинг антропологик муаммоларини тушуниш имконини беради. Гап шундаки, шахснинг ҳаётий позициясини шакллантирувчи ижтимоий муҳит глобаллашув жараёнлари натижасида жуда тез ўзгармоқда, инсоннинг ҳаёт кечириши учун зарур бўлган барча нарсалар глобал масштабда трансформацияга учрамоқда. Табиийки, бундай ўзгаришлар шахс онги ва дунёқарашини, ҳаётий позициясини қарор топишида муайян деструктив аҳамият ҳам касб этаётганини инкор қилиб бўлмайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Глобаллашув шароитида шахснинг ҳаётий позициясига, дунёқарашлик асослари ва турмуш тарзига жиддий таъсир кўрсатаётган ўзгаришларни кўриб чиқишдан аввал “глобаллашув” тушунчасига берилган баъзи илмий таърифларни кўриб чиқмоқ, глобаллашув жараёнининг устувор жиҳатларини аниқлаб олмақ зарур. “Глобаллашув” тушунчасига рус олими Л.Е.Гринин “дунёдаги ҳодисалар ўртасидаги алоқадорликнинг кучайиб, унинг барча субъектлари янада ўзаро боғлиқ бўлиб бориш жараёни” [1], британиялик олим З.Бауман “дунёмизнинг муқаррар қисмати, орқага қайтмайдиган жараён; бундан ташқари, барча инсонларнинг бир ҳил даражага ва бир ҳил қиёфага айланиб бориши” [2],

И.А.Каримов “хаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви” [3] дея таъриф берадилар. Ушбу таърифлардан келиб чиқиб глобаллашув қуйидаги муҳим учта жиҳатни ўзида ифода этишини таъкидлаш ўринли. Булар:

- ҳодисалар ўртасидаги алоқадорликнинг кучайиб бориши;
- унификациялашув, стандартлашув;
- жараёнларнинг тезлашуви.

Бу хусусиятлар қонуният сифатида аслида ижтимоий борлиқ тадрижий тараққиётининг бутун бир ҳаётида амал қилган. Социум пайдо бўлибдики, у муттасил тарзда соддадан – мураккабга, тарқоқликдан – жипсликка, пассивликдан – фаолликка томон ўзгаришни ўз бошидан кечириб, ҳозирда яхлит бир глобал ижтимоий организмни вужудга келтирди. Демак, глобаллашув кишилиқ жамияти эволюциясининг муқаррар оқибати бўлиб, эртами, кечми, албатта рўй берадиган воқеълик эди. Шу маънода, ўзбекистонлик олим С.Отамуродов таъбири билан айтганда, “глобаллашув инсоният тараққиётининг объектив қонунияти бўлиб, унинг узлуксизлигини ифода эттиради. Шу боисдан глобаллашув жараён ҳисобланади ва инсоният уни тўхтатиш ва унга қарши тўсиқларни қўйишга қодир эмас” [4].

Шу билан бирга, глобаллашув – инқилобий ҳодиса ҳамдир. Глобаллашув жараёнини инқилобий тарзда юзага келтирган куч – капиталлашувдир. Айнан у глобаллашувнинг моҳиятини ҳам белгилайди. Бизнинг назаримизда, ҳозирги глобаллашув даврини глобал даражада ёйилган капитализм – “глобал капитализм” тушунчаси билан ифодалаш мақсадга мувофиқ. Бундай дейишимизга ўзига ҳос сабаблар мавжуд. Бунинг боиси шуки, капитализмнинг фойда ортидан қувиш, моддийликнинг устуворлиги, истеъмолчиликни рағбатлантириш каби тамойиллари моҳиятан глобаллашмаган ҳаётни инкор этади. Чунки, анъанавий замон ва макон ўлчамлари капитализмнинг кейинги тараққиёти учун “тор”лик қилади. Дастлаб, капитализм бу “эҳтиёж”ни мустамлакачилик ва ҳарбий экспанция йўли билан қондирган бўлса, кейинчалик, XX аср ўрталаридан бошлаб мустамлакачилик тизимининг емирилиши натижасида янада самарали усул – глобаллаштириш йўлига ўтилди. Глобаллаштириш – глобаллашувдан манфаатдор бўлган субъектларнинг ушбу жараёни янада тезлаштиришга қаратилган фаолиятдир. Шундай қилиб, ишлаб чиқаришнинг капитализмга ҳос бўлган циркуляцион модели дунёни глобаллашмасликнинг иложи йўқ бўлган ҳолатга олиб келди.

Демак, капиталистик иқтисод глобаллашувнинг локомотиви сифатида инсон ва жамиятнинг барча

жабҳаларида ўзининг табиатига монанд трансформацияларни юзага келтиради. Ўзбекистонлик олим С.Отамуратов айнан капиталистик иқтисоднинг моҳиятан глобаллашувни ҳаракатга келтирувчи куч, жамият ва инсон ҳаётининг барча жабҳаларининг ўзгартирувчиси эканлигига ишора қилиб шундай ёзади: “Жамият ва инсонлар тараққиётининг асоси бўлган иқтисодиётнинг глобаллашуви охириги манзилга етиб, ер юзида ягона иқтисодий макон батамом қарор топганидан кейин маънавиятнинг, ахлоқ ва миллатлар ҳам иқтисодиётнинг ҳукмига бўйсунмасликнинг имконияти қолмайди ва ягона маънавият, ягона ахлоқ ва ягона миллатнинг шаклланиш жараёнининг олдини олиб бўлмайди” [5]. Шу маънода, ҳозирги глобаллашув даври капиталистик муносабатларнинг ва уларнинг таъсирида юзага келган дунёқараш ҳамда маданиятнинг мисли кўрилмаган даражада ёйилиши ва жадаллашуви эканлиги унинг туб моҳиятини ташкил этади.

Шу билан бирга, адабиётларда глобаллашув маданиятларнинг гомогенлашуви (бир хиллашуви) ва тарихий жараённинг уйғунлашуви жараёни сифатида қаралади [6]. Унинг инсоният учун конструктив жиҳатларини ҳам эътиборга олмаслик мумкин эмас. Дарҳақиқат, дунёда таълим, туризм, спорт, мода, оммавий ахборот воситалари, миграция каби кенг тарқалган институционал бирликларнинг пайдо бўлганлиги бундай қарашларни маълум даражада тасдиқлайди. Глобаллашув бутун дунёни иқтисодий жиҳатдан боғлаб туради. Бугунги кунда инсон баъзи жараёнларнинг моҳияти, мазмуни, ўзаро алоқаси ва тизимли яхлитлигини тушуниши, улардан онгли равишда эҳтиёжларини қондириш ҳамда манфаатларини рўёбга чиқариш учун фойдаланиши мумкин. Глобаллашув ҳозирда Ер юзидаги барча инсонларнинг инсонпарварлик, ахлоқ, демократия, эркинлик ва инсон ҳуқуқлари меъёрлари ҳақидаги ғояларининг тобора ўсиб бораётган бирлашувида намоён бўлмоқда.

НАТИЖАЛАР

Бир томондан, глобаллашув замонавий инсоннинг ривожланишидаги янги детерминантларни ва янги қонуниятларни белгилайди. Бошқа томондан, инсоният мавжудлиги муаммосини англаш ва ҳис этиш глобаллашувнинг кўплаб муҳим жиҳатларини тушунишнинг калити ҳамдир.

Шу ўринда биз капиталистик муносабатлар ҳамда неолиберализм мафкураси глобал даражада ҳукмронлик қилаётган ҳамда ўз қадриятларини глобал даражада кенгайтираётган дунёда инсон онги ва дунёқарашда қандай трансформациялашув

жараёнлари кечаётганини, шунингдек, инсон ижтимоий-маънавий қиёфасининг қандай модели глобаллаштирилаётганини кўриб чиқишимиз лозим. Бу эса, ўз навбатида, эътиқодлар ва қадриятлар тизимидаги ўзгаришларнинг ҳозирги замон шахсининг ҳаётий позицияси шаклланишида қандай акс-садо бераётганини тушуниш имконини беради.

Глобаллашувнинг инсон онги, дунёқарashi ва ҳаётий позицияси шаклланишига бўлган деструктив таъсирини маданий ўзгаришлардан қидирмоқ керак. З.А. Ашинованинг таъкидлашича, глобаллашув халқлар ва маданиятлар аралашувининг кучайишига, урф-одат, этник гуруҳ ва аждодлар юрти билан алоқанинг йўқолишига олиб келади. Мегалополисларнинг замонавий аҳолиси, одатда, миллий тил ва маданий анъаналарнинг ташувчиси эмас. Янги маданият моҳиятан эклектик, космополитик, постмодернистик, ноортодоксал ифодага эга бўлади [7]. Бу эса ўз-ўзидан инсон учун “муқаддаслик” мақомидаги қадриятларнинг йўқолишини, индивидуалистик қадриятларнинг устувор даражага чиқиб олишини англатади.

Атрофдаги дунёнинг ўзгариши билан шахс ҳам ўзгаради, қарашлар ва ғоялар ўзгаради. Вақт тиғизлашади, тезлашади, ҳамма нарса калейдоскопик тезлик билан ўзгаради. Аслида бундай тиғизлашув Ғарбда анча аввал бошланган эди. Глобаллашув натижасида ҳозир бутун дунёда вақт интервалининг тобора қисқариб бориши содир бўлмоқда. Испан файласуфи Х. Ортега и Гассет ўз вақтида бундай шундай тасвирлаган эди: “... бизнинг давримиз ажойиб, мўл-кўл, тарихда биз билган ҳамма нарсадан устун туради. Лекин у ўзининг шиддатли кўлами билан барча чекловларни – урф-одатлар томонидан ўрнатилган тамойиллар, меъёрлар ва идеалларни ағдариб ташлади. Бизнинг ҳаётимиз аввалгиларига қараганда анча динамик, шиддатли, воқеаларга бой ва шу тариқа янада муаммоли. У ўтмишга қараб мўлжал олмайди, у учун ўз тақдирини ўзи яратиши муҳим” [8].

Ж. Эллулнинг фикрига кўра, технологик тараққиёт жамиятда ҳукмронлик қилувчи абсурдликни келтириб чиқарди, бу моддий неъматларни ҳаддан ташқари кўп ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ. “Вақтичоқликка, дам олишга ва роҳатланишга имкон берадиган объектлар сони кўпаймоқда. Биз ортиқча нарсани ишлаб чиқарамиз, бу эса аллақачон ортиқча бўлган имтиёзларга қўшилади” [9].

Дарҳақиқат, бугун замон шиддат билан ўзгариб бормоқда. Инсонни қуршаб турган ижтимоий борлик иқтисодий ишлаб чиқариш босими остида шу даражада тез

ўзгармоқдаки, бунинг оқибатида инсон онги ва яшаш тарзининг метафизик хусусиятлари ҳам йўқолиб боради. Гап шундаки, сокин ўзгаришлар инсон онги ва яшаш тарзида барқарор ҳамда мустаҳкам асослар юзага келишига имкон беради. Имон-эътиқод, барқарор ҳулқ-атвор, ахлоқий тамойиллар ва анъанавий қадриятлар – ана шундай инсон ҳаётининг метафизикликка мойил жиҳатларидир. Ана шулар асосида инсон ҳаёти муайян маънога эга бўлади, ана шулар асосида инсонда мустаҳкам ҳаётининг позиция шаклланади. Бирок, глобаллашув ўзгаришлар суръатини жадаллаштириб юборди. Инсон бундай шароитда ўзини “жуда тез ҳаракатланаётган автомобил ҳайдовчиси” каби ҳис этмоқда. Максимал даражадаги тезлик ҳайдовчидан мантиқий жиҳатдан пухта ўйланган, билимга ва йўл белгиларига қараб қабул қилинган қарорни эмас, балки рефлекс ҳамда инстинктлардан келиб чиқувчи тезкор реакцияни талаб қилганидек, ҳозирда инсон ҳам шиддатли ўзгаришларга ана шундай механизм ёрдамида мослашишга мажбур. Америкалик олим Э.Тоффлер буни шундай тасвирлайди: “Ўзгаришлар суръатининг тобора ўсиб бориши психологик омил ҳамдир. У бизнинг руҳий мувозанатимизни бузади, бизнинг ҳаётни қабул қилишимизга таъсир кўрсатади. Ташқи тезланиш ички тезланишга айланади. <...> Бундай вазиятда яшаб қолишнинг мутлақо янги усулларини излаб топмоғи талаб қилинади, негаки, инсоннинг аввалги таянчлари - диний, миллий, қабилавий, оилавий ва касбий суянчлари ҳозирги кунда ўзгаришларнинг тезлашиб бораётган суръати таъсирида чок-чокидан сўкилиб кетмоқда. <...> Бундай шароитда у ҳамма нарса ўткинчи эканлигини тушуниб етиши лозим” [10].

Жараёнларнинг мислсиз тезлашуви авлодлар ўртасидаги дунёқарашлик тафовутларини кучайтириб юбораётганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш керак. Маълумки, жамиятда уч авлод фаол ўзаро таъсирда бўлади: “болалар”, “оталар” ва “бобо-момолар”. Мазкур авлодлар ўзаро таъсирининг уйғунлиги кўп жиҳатдан уларнинг қадриятлар тизими қанчалик мувофиқ келишига боғлиқ. Уйғунликка эришиш учун тизимни ташкил этадиган қадриятлар изчил бўлиши керак, аммо глобаллашув шароитида қадриятлар тизимидаги тафовутнинг муттасил кучайиши билан бу деярли имконсиз воқеъликка айланди.

Асосий муаммолардан бири шундаки, замонавий жамият тез ўзгариб туради, унинг динамикаси авлодлар ворислиги жараёнидан устун туради. Оиладаги турли авлод вакиллари ўртасидаги ўзаро алоқалар сони камайиб, уларнинг мазмуни ўзгариб бормоқда. “Оталар” авлоди вакиллари ҳар доим ҳам ўз қадриятларини

болаларга етказишга интилмайдилар ва “болалар” авлоди вакилларининг “бобомолар” авлоди билан ўзаро алоқалари кўпинча минималлаштирилади. Шу сабабли, кўплаб қадриятлар асл маъносини йўқотади ёки ёшларнинг қадриятлар тизимидан бутунлай йўқ бўлиб кетади, бу эса кекса авлодлар билан ўзаро муносабатларни тушунмовчилик ва низоларга қадар мураккаблаштиради.

Ёш авлод вакиллари кекса авлоднинг кўпгина қадриятларини эскирган ва ҳаётга мос келмайди, деб билишади. Кекса авлод кўпроқ консерватив, “ёшларни ижтимоий ахборотни яратиш ва трансляция қилиш муаллифи сифатида қабул қилишга тайёр эмас, бу замонавий шароитда авлодларнинг ўзаро таъсирида зиддиятлилик даражасини оширади” [11]. Шу асосда жамиятдаги глобал ўзгаришлар даврида авлодлараро муносабатлардаги тафовутлар “ўзининг энг юқори даражасига етди ва натижада авлодлар ўртасидаги ўтқир зиддиятларга олиб келди” [12].

Яна шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ёш авлоднинг дунёқараши, ҳаётий позицияси шаклланишида ҳаётий тажрибанинг улуши камайиб бормоқда ва улар катта авлодга нисбатан принципсизликни ҳам намоён этмоқда. Бир томондан жараёнларнинг тезлашиши, иккинчи томондан ахборот олиш имкониятининг ортиши вақт ва ҳаётий тажриба синовларидан ўтган қайий принциплар шаклланишига жиддий тўсиқ қўяди, тез ўзгарувчан ташқи вазиятлар ҳамда ахборот оқимиға мутеъ, қатъий принципларға эға бўлмаган, маргинал ҳаётий позицияға эға шахсларни вужудға келтиради. Авлодлар ўртасидаги зиддиятларнинг кучайиб бориши асосан ана шу принципиаллик ва принципсизлик ўртасида кечади, дея баралла айтишимиз мумкин.

Глобаллашувнинг яна бир хусусияти – унификациялашув, стандартлашувдир. Аввало ишлаб чиқаришда содир бўлаётган унификациялашув ва стандартлашув жараёни охир-оқибат шахс дунёқарашида чуқур из қолдирмоқда. Бунда капиталистик муносабатларнинг истеъмолчиликни рағбатлантиришға қаратилган ориентацияси ҳаётий қадриятлари фақат истеъмолчиликка асосланган, гедонистик хоҳиш-истакларға мутеъ бўлган дунёқарашнинг қарор топишиға, Фромм назарда тутган “эға бўлмоқ” принципига асосланган утилитаристик ҳаётий позициянинг кенг тарқалишиға олиб келди. Ишлаб чиқаришдаги унификация ва стандартлашув шахснинг ўзлигидан бегоналашувига олиб келишини, ҳаётий позициясига таъсирини тушунтирар экан Э.Фромм шундай ёзади: “Шахсиятимиз айирбошлаш ва олишға, олди-сотди қилишға ва истеъмол қилишға мослашган; барча-барчаси – моддият

ҳам, маънавият ҳам – айирбошлаш ва истеъмол ашё-воситаси” [13].

Глобаллашувнинг кучайиб бориши билан унификациялашув ҳамда стандартлашувга қарама-қарши тенденция – мафкуравий контрастларнинг кучайиши ҳам содир бўлаётганини таъкидлаш керак. Бу жараён аслида Ғарб дунёсининг неолибералистик мафкураси гегемонлигига нисбатан консерватив кучларнинг радикал реакцияси, десак асло муболаға бўлмайди. Ҳозирда неолиберализм мафкурасига қарама-қарши равишда ислом фундаментализми мафкураси ҳам инсон дунёқараши учун жиддий кураш олиб бораётгани сир эмас.

Жараёнлар ўртасидаги алоқадорликнинг кучайиб бориши натижасида ҳар қандай ғоя, мафкура яшин тезлигида ёйилиш имкониятига, трансперсоналлик хусусиятига эга бўлди. Бунинг оқибатида турли бузғунчи идеологияларнинг трансчегаравийлик хусусияти кучайди, бунда ахборот технологияларининг, хусусан интернетнинг, турли электрон ижтимоий мулоқот тармоқларининг ривожланиши муҳим шарт-шароитни юзага келтирди. Бундай мафкураларнинг инсон дунёқарашига, эътиқод ва принципларига таъсири ниҳоятда кучайиб бормокда.

Хусусан, бу ҳақда А.И. Юрьев шундай ёзади: “Глобаллашув инсоннинг ички дунёсидаги ўзгаришларнинг бутун тизимини ҳосил қилади. У инсон дунёсининг тасвирини, унинг дунёқарашини, ҳаётий позициясини ва турмуш тарзини ўзгартиради. Бу дегани, у инсоннинг ўзини – унинг онгини ўзгартиради. Дунёнинг манзараси, дунёқараш, ҳаётий позиция, ҳаёт тарзи – бу худди сув остига шўнғиган ғоввоснинг ҳимояловчи скафандри каби инсонни ҳаётнинг хавф-ҳатарларидан ҳимоя қилишнинг психологик тизим константларидир. Ушбу константларнинг “дарз кетиши” ғоввос скафандрининг дарз кетиши каби ҳавфли, инсон эса буни интуитив тарзда таҳмин этиши мумкин холос. Бу ўзгаришлар атрофида, табиийки, кураш пайдо бўлди, унинг кўринишларидан бири, бу – терроризм ҳодисасидир. Бошқача айтганда, кураш худудлар, ресурслар, иқтисодий манфаатлар учун эмас, балки онг мазмуни учун кетмокда” [14]. Глобаллашув ижтимоий онгни манипуляция қилиш технологиялари орқали шахснинг эътиқод ва қадриятларида туб ўзгаришларни, чуқур когнитив ва экзистенциал инқирозларни келтириб чиқариш имкониятларини ошириб юборди.

Дунёқараш ва дунё манзарасидаги туб ўзгаришлар ҳақида гапирганда, А.И. Юрьев, мавжудликнинг маъносини йўқотиш, ҳаётий мўлжалларнинг ғойиб бўлиши ҳамда бундай

вазиятда ҳаётнинг маъносини қидириш билан боғлиқ зиддиятлар кучайиб бораётганини ҳам таъкидлайди. Америкалик психолог Ирвин Стауб эса ҳатто бундай антропологик инқироз даври учун “оғир даврлар” тушунчасини киритди. Бу тушкунлик, умидсизлик, душманлар қуршовида қолиш, “менинг халқим”, “менинг диним”, “менинг шаҳрим” га нисбатан қилинадиган адолатсизлик ҳиссидир. Стаубнинг фикрича, айнан мана шу ҳиссиётлар мажмуи оммавий қотиллик ва геноцидлар юз беришининг зарурий шarti бўлиб қолмоқда [15]. 2015 йил 1 июлда Францияда “Чарле Эбдо” карикатура журнали таҳририяти биносида, 2019 йил 15 мартда Австралиянинг Крайстчерч шаҳарчасидаги содир бўлган мудҳиш воқеалар И.Стаубнинг фикрлари ҳаққонийлигига яққол далилдир.

МУҲОКАМА

Юқорида глобаллашув шароитидаги баъзи ижтимоий ўзгаришларнинг шахс дунёқараши, ҳаётини позициясига деструктив таъсирларини кўриб чиқиш натижасида ўз-ўзидан шундай саволлар юзага келади: глобаллашув жараёни келтириб чиқараётган маданий-антропологик муаммоларнинг ечими борми? Агар бор бўлса у қандай? Баъзи олимлар бу каби саволларга шунчаки жавоб беришдан қочсалар, бошқалари эса пессимизмга бериладилар, яна баъзи бирлари конструктив таклифларни илмий жамоатчилик ҳукмига ҳавола этадилар. Масалан, рус олими В.Степин глобаллашувнинг асосий тренди бўлган модернизация концепциясини кескин танқид қилиб, бу йўл муқаррар маданий-антропологик ҳамда инсоният цивилизациясининг экологик ҳалокатига олиб боради, деган фикрни илгари суради. Унинг фикрича, Ғарбнинг глобаллашув мафкурачилари тарғиботи “Биз каби қилаверинглар, сизлар ҳам биз каби яшайсизлар” каби айёрона тезисга асосланган. Иқтисодий ривожланган истеъмол жамиятларида халқ фаровонлигининг ортиши энергия истеъмоли даражасининг доимий ўсиши билан боғлиқ. Энергия тежайдиган технологияларни янада самарали жорий этиш билан ҳам энергия харажатлари муттасил ортиб бормоқда. Ҳисоб-китобларга кўра, агар бизнинг давримизда бутун инсоният Қўшма Штатлардаги каби аҳоли жон бошига энергия истеъмол қилиш даражасига ўтса, у ҳолда аллақачон энергия манбалари том маънода бир авлод ҳаёти давомида тугаган бўлар эди. Бунга қўшимча равишда энергия истеъмолининг ўсишига тўғридан-тўғри мутаносиб равишда атроф-муҳит ифлосланиши ҳам ортиб бормоқда. Агар бутун инсоният ривожланган Ғарб мамлакатларининг истеъмол

стандартларини амалга оширади деб ҳисобласак, унда экологик фалокат бир неча йил ичида (ва ҳатто бир неча ой ичида) юз бериши мумкин [16].

В.С.Степин модернизация концепциясини техноген маданиятнинг кадриятларини анъанавий маданиятларга нисбатан “трансплантация” қилиш лойиҳаси сифатида баҳолайди ва бунга муқобил бўлган маданиятлар мулоқоти концепциясини таклиф қилади. Юқорида айтиб ўтилган икки стратегиядаги (аллақачон амалга оширилаётган ва муқобил вариант) маданиятларнинг ўзаро таъсири бутунлай фарқли йўналишларга эга. Биринчи ҳолда, маданиятларнинг ўзаро таъсири модернизациялашга қаратилган бўлиб, унда техноген ривожланишда катта ютуқларга эришган мамлакатларнинг техноген кадриятлар версияси ва турмуш тарзи кам ривожланган мамлакатлар томонидан ўзлаштирилиши керак бўлган идеал модел сифатида тақдим этилади. Иккинчи ҳолда, кадриятларни бир томонлама кўчириб ўтказиш маданиятлараро мулоқот билан алмаштирилади, бу тенг шериклик ва маданий анъаналарга ҳурматни англатади. Бу ҳолда маданиятлар мулоқоти ўзига хос ўта муҳим вазифани – глобал инкироздан чиқиш йўлини таъминлайдиган кадриятларни топишни талаб қилади.

В.С.Степин таклиф қилган концепция ҳақиқатдан ҳам долзарб ва айни вақтда адолатли бўлиб кўринади. Ушбу йўналишда олдинга силжиш учун дастлаб маданиятларнинг ўзаро тушунишида асос бўлиши мумкин бўлган умумий заминни аниқлаш керак бўлади. Шунингдек, умуминсоний компонентнинг мавжудлиги маданиятлараро мулоқотни таъминлайди, деб фараз қилинади. Бироқ турли маданиятларда умуминсонийлик ҳам ўзгача талқинларига эга. У маълум бир маданий анъаналарнинг тарихий хусусиятларини тавсифловчи маъно қатламлари билан бирлаштирилган. Ва маданиятлардаги умумийликни алоҳида ажратишга уринишларнинг ўзи қаршиликка дуч келади, чунки инсонлар ўзларини муайян халқ, этнос, ижтимоий гуруҳ вакили сифатида англайдилар, уларни бошқа маданий анъаналарга мансуб инсонлардан ажратиш турадиган ўзига хос хусусиятлари кўпроқ қизиқтиради. Айни дамда яққол устунликка эришиб турган модернизация концепцияси тарафдорлари (назариётчилар, сиёсатчилар ва йирик тадбиркорлар) маданиятлар мулоқоти моделини қабул қилишлари ҳам деярли имконсиздир.

Капиталистик муносабатлар келтириб чиқарган ғарбнинг техноген маданияти ва унинг таъсирида шаклланган истеъмолчилик, гедонизм, шахсий муваффақият ва эркинлик

каби кадриятлар устуворлигига асосланган ҳаётий позиция инсониятни муқаррар тарзда боши берк кўчага олиб кириши борасида пессимистик қарашлар ҳам мавжуд бўлиб, бу муаммонинг ечими ҳақда немис олими М.Хайдеггер “бизни фақат Худо қутқариши мумкин” [17] деса, француз олими Ж.Бодрийяр “бизни фақат табиат офатлари қутқариши мумкин, чунки уларгина бизни “хушимизга келтиради”” [18], деган хулосага келади.

Ж.Бодрийяр афтидан ҳақ бўлиб чиқди. У нажот йўли сифатида билган глобал табиий офат COVID-19 пандемияси тарзида содир бўлди. 2019 йилда дастлаб Хитойнинг Ухан шаҳрида бошланган эпидемия глобаллашув жараёни яратиб берган қулай логистик шароит туфайли бутунжаҳон пандемияси даражасига кўтарилди. Техноген маданиятнинг қўлга киритган ютуқлари, тараққиёт мезони сифатида кўз-кўз қилинувчи кадриятлари ҳамда яшаш тарзи чуқур депрессияга учрагани кутилмаган воқелик бўлди. Мазкур пандемия техноген маданиятни ҳам, анъанавий маданият ва унинг кадриятларини ҳам қайта баҳолаш заруратини юзага келтирди, десак асло муболаға бўлмайди.

Гап шундаки, жаҳоннинг ҳеч бир мамлакати, жамиятнинг ҳеч бир соҳаси бу глобал офат таъсиридан четда қолмади. Бутун дунё бўйлаб бошланган тиббий-экзистенциал инқироз иқтисодий, сиёсий, социал ва маданий инқирозларга уланиб кетди. Пандемия оқибатларини минималлаштиришга қаратилган давлатларнинг ўз-ўзини чеклаш сиёсати ҳақиқатдан ҳам ҳозирги дунё учун фавқуллодда ҳодиса бўлди, бу глобаллашувнинг муҳим хусусияти – интеграциялашувга жиддий зарба берди, капиталистик иқтисод қарахт ҳолатга тушди, антиглобалистик жараёнлар кучайиб кетди.

Шунингдек, олимлар пандемиянинг турли халқларнинг кадриятлар тизимига таъсирининг оқибатлари тўғрисида ўз тахминларини илгари сурмоқдалар. Хусусан, россиялик олим В. Логиновнинг таъкидлашича, мазкур пандемия келтириб чиқарган инқироз нафақат моддий кадриятларга нисбатан хулқ-атвор ўзгаришини, балки жуда муҳим кадриятларнинг ўзгаришини ҳам келтириб чиқаради. Кўп одамлар соғлиқ, оилавий кадриятлар устувор аҳамиятга эга эканлигини тушунишади. Шунга кўра, келажакда асосий инвестиция оқимлари инсон капиталига, соғлиқни сақлаш ва умрни узайтириш соҳаларига йўналтирилади, деб олдиндан тахмин қилиш мумкин [19].

Америкалик машҳур футуролог олим Н.Таллебнинг таъкидлашича, пандемия инқирози оқибатларидан бири шу бўлдики, “шахсий изоляция шароитида истеъмолчилик одатлари ўзгара бошлади, кишилар жуда кўп кераксиз нарсаларни сотиб

иерархиядаги ўрни куйи даражага тушишини англатади. Бу ерда ғарбнинг либералистик кадриятлар тизими индивидуалликка йўналган кадриятларни, консерватив-анъанавий шарқона кадриятлар эса жамоавийликка йўналган кадриятларни ўз ичига олади. Глобаллашув даврида модернизациялаш номи остида индивидуалистик кадриятлар ҳукмрон мақомга эга бўлди, бироқ пандемия таъсирида юзага келган фавқулодда шароитлар ушбу кадриятларнинг бундан кейинги ҳукмронлиги эҳтимолини жиддий савол остига қўяди. Хусусан, эркинликдан кўра жамоавий манфаатларга бўйсуниб, шахсий муваффақиятдан кўра бошқаларга ғамхўрлик қилиш кадриятлари мазкур шароитда нафақат яшовчан, балки зарурат сифатида намоён бўлади. Пандемия оқибатларидан айнан либералистик жамиятлар кўпроқ азият чеккани ҳам фикримизнинг яққол исботидир. Масалан, қатор Ғарб жамиятларида карантин режимининг жорий этилиши (тўғрироғи мажбур бўлингани) аҳолининг катта қисми томонидан либерал кадриятларга, инсон ҳақ-ҳуқуқларига тажовуз дея баҳоланиб, қатор оммавий норозиликларга сабаб ҳам бўлди. Италияда ёлғиз яшовчи кексаларнинг қаровсизликдан энг кўп азият чекиши ва ҳатто нобуд бўлишлари жамоавий ғамхўрликдан индивидуализмни устун қўювчи либералистик кадриятларнинг фавқулодда вазиятларда намоён бўлувчи антигуманистик хусусиятини фош этиб қўйди.

ХУЛОСА

Пандемия таъсирида юзага келган кадриятлар тизимидаги ўзгаришлар ҳақида баъзи эмпирик тадқиқотлар хулосалари ҳам гувоҳликлик беради. Ана шундай муҳим тадқиқотлардан бири “Glocalities” халқаро тадқиқот агентлиги томонидан Хитойда ўтказилган бўлиб, унда 2020 йил 23 январдан 13 мартгача бўлган даврда ўзини ўзи изоляция қилган 2022 кишининг фикри онлайн сўров орқали ўрганилди. Мазкур тадқиқот [21] кадриятлар ва эътиқодларнинг ўзгаришини кўрсатди. Тадқиқот жамоавийлик кадриятлари, одоб-ахлоқ даражасининг, шунингдек, ўзаро изоляция режимига мослашиш пайтида ўзаро ҳурмат ва ўзаро ёрдамнинг ўсишини қайд этди. Тадқиқотда қуйидаги асосий тенденциялар аниқланди:

- жамоавийликка нисбатан эътиборнинг кучайиши, индивидуализмнинг рад этилиши;
- инсонларга, таълимга, ҳукумат амалдорларига ва Хитой компанияларига бўлган ишончнинг ортиши;

- хитойлик йирик тадбиркор Жек Ма тимсолида инсонлар ҳаётини сақлаб қолишга қаратилган ўзаро ёрдам ва ҳайрия ишларининг оммалашуви;

- пандемияга дуч келган барча мамлакатларда ҳам жамоавийлик қадриятларининг кучайиши эҳтимоли юқори, деган хулосага келинди.

Хитойда ўтказилгани каби тадқиқотлар бошқа мамлакатларда ҳам олиб борилганлиги ҳақида бизда ҳозирча маълумот йўқ. Шундай бўлса-да, айтишимиз мумкинки, пандемия бутун дунёда жамоавийликка йўналган қадриятлар: бошқаларга ғамхўрлик, конформизм, ижтимоий ҳавфсизлик, ижтимоий саломатликка бўлган қадриятий муносабатларни анчагина кучайтириб юборди. Шу билан бирга, жамоавийликка йўналган баъзи қадриятларни қадрсизланишига ҳам сабаб бўлди. Масалан, изоляцивий тартиб анъаналарни жамоавий тарзда ўтказишни чеклаш заруратини юзага келтирганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим.

Бир сўз билан айтганда, пандемия барча халқлар учун ўз қадриятлари тизимини қайта кўриб чиқиш ҳамда янги шароитларга мувофиқ келадиган тарзда қайта саралаш заруратини пайдо қилди. Шу билан бирга, бу шахснинг ҳаётини позициясини шаклланишининг объектив ижтимоий-тарихий шарт-шароитларида жиддий ўзгаришлар содир бўлганлигини англатади. Эндиликда пандемиянинг турли оқибатларидан тезроқ ҳалос бўлиш учун инсониятга либералистик қадриятларнинг ўзи нафақат камлик қилади, балки тўсиқ ҳам бўлиши мумкин. Шу боисдан ҳам, глобаллашувнинг бундан кейинги тақдири модернизация концепциясига кўра эмас, балки маданиятлар мулоқоти концепциясига мувофиқ кечиши объектив зарурат бўлиб, бу инсоният цивилизациясининг глобал ҳавф-ҳатарлар қаршида яшовчанлигини таъминлаш имконини беради.

REFERENCES

1. Гринин, Л.Е. (2005). На грани веков: новые процесс. *История и современность*, 1, 11.
2. Бауман, З. (2004). *Глобализация. Последствия для человека и общества* / Пер. с англ. –Москва: Издательство «Весь Мир», 16.
3. Каримов, И.А. (2008). *Юксак маънавият – энгилмас куч.* –Тошкент: Маънавият, 111.
4. Отамуротов, С. (2013). *Глобаллашув ва миллий - маънавий ҳавфсизлик.* – Тошкент: Ўзбекистон, 26-27.
5. Отамуротов, С. (2013). *Глобаллашув ва миллий - маънавий ҳавфсизлик.* – Т.: Ўзбекистон, 24-25.

6. Гезалов, А.А. (2012). *Глобализация и мировоззрение*. <http://naukarus.com/globalizatsiya-i-mirovozzrenie>.
7. Ашинова, З. А. (2012). *Ценности в условиях глобализации*. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-usloviyah-globalizatsii>.
8. Ортега-и-Гассет, Х. (1991). *«Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве*. Сборник. –Москва: Радуга, 278.
9. Эллюль, Ж. (1991). Технологический блеф / Ж. Эллюль. *Философские науки*, 9, 153.
10. Тоффлер, Э. (2002). *Шок будущего*: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. –М.: ООО «Издательство АСТ», 45-48.
11. Грязнова, Ю. Г. (2011). Конфликтогенность межпоколенного взаимодействия в культуре современного российского общества. *Вестник Адыгейского государственного университета*, 2, 39–43.
12. Максимовой, С. Г., Старчиковой, М.В. (2014). *Адаптивные стратегии лиц пожилого и старческого возраста в межпоколенном взаимодействии*. – Барнаул: АлтГУ, 7.
13. Fromm, E. (1990). *The Art of loving. An Enquiry into the Nature of Love*. / Перевод Л.А.Чернышевой. –М.: Педагогика, 41-42.
14. Юрьев, А. И. (2004). *Политическая психология терроризма*. Доклад на форуме «Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора», 70.
15. Гозман, Л. Я., Шестопа, Е. Б. (1996). *Политическая психология*. –Ростов-на-Дону: Феникс, 368.
16. Степин, В. С. (2011). Глобализация и диалог культур: проблема ценностей. *Век глобализации*, № 2, 9-10.
17. Мотрошилова, Н.В. (1991). *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. -М.: Наука, 233-250.
18. Бодрийар, Ж. (2000). *Забывать Фуко*. –СПб.: Издательство «Владимир Даль», 13.
19. Логинов, В. (2020). *Новые ценности: во что нужно инвестировать после пандемии*. <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/403003-novye-cennosti-vo-chto-nuzhno-investirovat-posle-pandemii>.
20. Нассим, Т. (2020). *В ближайшем будущем я вижу угрозу серьезнее пандемии*. <https://hightech.plus/2020/04/21/nassim-taleb-v-blizhaishem-budushemya-vizhu-ugrozu-sereznee-pandemii>.
21. Lampert, M., Blanksma, A. (2020). *China COVID-19 Lockdown Trend Report*. <https://glocalities.com/latest/reports/china-lockdown-trends>.